

במאמר זה אודות מדבר הנגב נעקוב אחר בעל החיים אשר מכל זווית שמביטים בו הוא איננו דומה לשום בעל חיים אחר למעט עצמו, או לגמל אחר. נעסוק בחשיבותו בתקופות הקדומות, על איבוד בתולין ועל צדיקים.

ברוח זו נמשיך לבחון את מנהגי הבדואים, אשר בכל פעם שאני מביט בהם אני חש כצופה בחלון המביט אל העבר, אל אבות אבותיי. נוכל להיווכח, ממש בזעיר אנפין, עד כמה מקורותינו יונקים מעברנו הנוודי.

גמל, בתולין וצדיקים

כאשר אתם מדמיינים בעיני רוחכם את אברהם אבינו מגיע לארץ כנען, או את בני ישראל צועדים במדבר 40 שנה, בוודאי משתרבות לתמונה העולה בדמיונכם שיירות גמלים ארוכות הצועדות לאיטן בחולות. הממצאים מעידים אחרת, אך תחילה – מספר מלים על ספינת המדבר.

הגמל הוא החיה המבויתת היחידה אשר מסוגלת להתקיים בתנאי אקלים מדבריים קיצוניים. לגמל כושר סיבולת גבוה בתנאי חום ויובש לאורך זמן. כושר סיבולת זה הוא תוצאה של הסתגלות התנהגותית ופיסיולוגית. כאשר הגמל נמצא במצב מנוחה הוא כורע כאשר רגליו מקופלות תחתיו ובאופן ז, רק קטע קטן יחסית של גופו חשוף לקרני השמש. הוא בעל רקמה קרנית באזורי הגוף הנוגעים בקרקע אשר מסייעת בבידוד הגוף ממגע ישיר עם הקרקע הלוהטת.

הגמל יכול להתקיים ממרעה דל ביותר. הוא מסוגל לאכול כל קוץ, דרדר או שיח מצמחי המדבר. רגליו וצווארו הארוכים מאפשרים לו גישה גם לענפי עצים גבוהים. תכונות נוספות המסייעות לגמל הן שמירה על נפח דם תקין בתנאי התייבשות, הזעה חסכונית והאטת נשימה אשר מפחיתה את הפסד המים באמצעות הריאות, ונפח השתן אשר קטן בקיץ ופוחת עוד יותר בתנאי התייבשות. כל זאת מסייע לשמירת מירב הנוזלים בגוף הגמל ומונע את התייבשותו. דוגמא נוספת להסתגלות הגמל לתנאי המדבר היא נשירת השיער אשר הולכת וגדלה לקראת סוף החורף, ובמקומו צומחת פרווה עבה המתפקדת כשכבת בידוד מהחום.

לגמל דבשת אחת או שתיים על גבו. בדבשות נאגר מלאי שומן המשמש את הגמל כמאגר אנרגיה. בעת ההליכה נעות ביחד הרגליים בכל צד, ולכן נראה הגמל כאילו הוא מתנדנד. מצורת הליכתו זו, נגזר כינויו של הגמל – "ספינת המדבר".

הריונה של הנאקה (נקבת הגמל) נמשך כ-12 חודשים. היא ממליטה אחת לשנתיים-שלוש, ותמיד רק ולד אחד בשָׁגָר (המלטה). הגמל הצעיר נקרא "בְּכָר". הוא מגיע לבגרותו המינית בגיל חמש שנים.

הגמל מוזכר לראשונה במקרא בתיאור ירידת אברהם למצרים: "וַיְהִי רָעַב, בְּאֶרֶץ; וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרָיִם לְגֹר שָׁם, כִּי-כָבֵד הָרָעַב בְּאֶרֶץ... וְלֹא-אָבְרָם הִיטִיב, בְּעֵבְרָה; וַיְהִי-לוֹ צֹאן-וַבְּקָר, וַחֲמֹרִים, וְעֶבְדִים וְשֹׁפְחֹת, וְאֵתְנֵת וְגַמְלִים" (בראשית י"ב, י').

לאמיתו של דבר, הפעם הראשונה שניראה גמל בארץ היה **בכיוון הפוך – הגמל שהגיע ממצרים כחלק מהשיירה של פרעה שישק.**

מסתבר כי הגמל המבוית, ה-Camelus dromedarius, הובא לאזור הלבנט רק מאות שנים לאחר אברהם, יעקב ויוסף (שחיו באזור בין שנת 2,000 ל-1,500 לפני הספירה), ועשורים רבים לאחר נפילת ממלכת דוד. החוקרים מאמינים שפרעה "שישק הראשון" שפלש לממלכת ישראל בין 926 ל-917 לפני הספירה, הביא איתו את הגמלים המבויתים הראשונים, בנוסף לטכנולוגיות שונות נוספות.

אזכורם של גמלים בספר בראשית, בסיפור אברהם, כמו גם בסיפורי יעקב ויוסף הוא אנכרוניזם מוכר היטב במדע הארכאולוגיה (אנכרוניזם בעברית: "מעתיק זמן" – כשל כרונולוגי. כלומר, כשל בתיארוך נתון. לדוגמא, אם אספר כי בשנת 1998 בדקתי נתון מסוים בגוגל, בעוד שגוגל נוסדה רק בשנת 1998, אצור למעשה כשל זמן המוכיח כי הסיפור איננו אמת – הוא אנכרוניזם). זו אחת ההוכחות החזקות לכך שהמקרא נכתב מאות שנים לאחר האירועים המתוארים בו, ועל זה כבר נאמר "אין מוקדם ומאוחר בתורה". כל הראיות הארכיאולוגיות מצביעות על כך שגם לו היו דמויות היסטוריות בשם "יעקב" ו"עשיו", הם לא הכירו את הבהמה בעלת הדבשת, או לפחות לא הכירו אותה כבהמת מסע. זאת מאחר שבתקופת האבות לא היו גמלים מבויתים בארץ ישראל ובסביבותיה.

מחקר שהתבסס על חפירות ארכיאולוגיות בבקעת תמנע ובפינאן שבירדן מחזק את התיאוריה שלפיה הגמל אומץ בארץ על ידי האדם רק בסביבות שנת 930 לפני הספירה – 300 שנה מאוחר יותר ממה שמקובל לחשוב (בחצי האי ערב בויית הגמל כמה מאות שנים לפני כן). מבחינת לוח הזמנים המקראי, מדובר במאות רבות של שנים לאחר סיפור האבות ועשרות שנים לאחר מלכות דוד. עד לתקופה זו נמצאו עצמות בודדות של גמלים ברחבי הארץ, שכמעט בוודאות היו שייכות לגמלי בר שניצודו ונאכלו ולא לגמלים שנשאו משאות ושירתו את בני האדם. כניסת הגמלים לאזור תמנע, שהיה ככל הנראה האזור הראשון שאימץ את הבהמה החדשנית, התרחשה בד בבד עם רפורמה מקיפה בתהליכי ייצור הנחושת במקום. הרפורמה קשורה ככל הנראה למסעו הצבאי של פרעה שישק, מלך מצרים, לאזור באותן שנים והכפפת המכרות לשלטון המצרי.

קניון ברק

עד להופעתו של הגמל בדרום הנגב הסתייעה אוכלוסיית הארץ בבהמות הוותיקות יותר – חמורים ופרדות. הגמל פתח בפני תושבי הארץ אפשרויות כלכליות חדשות: התפתחות דרכי המסחר עם ערב, הנודע כסחר הבשמים, הואצה על ידי השימוש בגמלים, ואכן ניתן להיווכח כי דרכים אלו מתחילות להופיע במאה ה-9 לפני

הספירה – עם הופעת הגמל. סחר הבשמים לכיוון מזרח, שהתאפשר הודות לגמלים, הפך לחלק חשוב בכלכלה המקומית ונמשך כמעט ברציפות במשך למעלה מ-1,500 שנים. הגמל ניזכר 54 פעמים בתנ"ך. אזכוריו השונים מבהירים את עיקר תפקידו, ונוכל לראות זאת על ידי מספר דוגמאות, חלקן מאירות פרשיות מוכרות באור חדש.

נתחיל בפרשה מרתקת ביותר, וביחוד הכתוב בפירושים אליה – החיפוש אחר כלה ליצחק. אברהם לא היה מעוניין שיצחק יעזוב את הארץ מחד, ומאידך לא רצה להשיא אותו לאחת מבנות כנען (זאת לאחר שניסה להעלות אותו לקורבן). כתוצאה מכך, לוקח אברהם את עבדו ושולח אותו לארם נהריים (צפון סוריה, בגבול עם תורכיה) להביא לו כלה מנחור (בנו השני של תרח ואחי אברהם). העבד מגיע לארם נהריים עם גמלים בלבד, מאחר וזו למעשה החיה היחידה המתאימה עבור דרכים ארוכות (בראשית, כ"ד, י'): **"וַיִּקַּח הָעֶבֶד עִשְׂרָה גַמְלִים מִגְּמְלֵי אֲדָנָיו, וַיֵּלֶךְ, וְכַל-טוֹב אֲדָנָיו, בְּיָדוֹ; וַיִּקֶּם, וַיֵּלֶךְ אֶל-אַרְם נְהָרַיִם--אֶל-עֵיר נְחוּר. יֵא וַיְבָרֶךְ הַגְּמָלִים מִחוּץ לַעֵיר, אֶל-בְּאֵר הַמַּיִם, לַעֲת עֶרְב, לַעֲת צֹאת הַשָּׂאֵב."**

"וַיְבָרֶךְ": הכוונה היא לקשירת ברך הגמל בעת שהוא כורע ברך, כך שהוא לא יכול להתרומם.

"יֵא וַיְבָרֶךְ, אֶשֶׁר אָמַר אֵלָיו הֵטִי-נָא כַדָּךְ וְאֶשְׁתָּה, וְאָמַרְהָ שְׁתָּה, וְגַם-גְּמְלֵיךְ אֶשְׁקָה--אֵתְהָ הַכֹּחַת, לַעֲבָדְךָ לַיְצָחָק, וְכֵה אֲדַע, כִּי-עֲשִׂית חֶסֶד עִם-אֲדָנָי. טו וַיְהִי-הוּא, טָרַם כֹּלָה לְדַבֵּר, וְהִנֵּה רַבְקָה יֹצֵאת אֲשֶׁר יָלְדָה לְבְתוּלָה בֶן-מִלְכָה, אֲשֶׁת נְחוּר אַחֵי אַבְרָהָם; וְכֵדָה, עַל-שִׁכְמָהּ. טז וְהַנְעֹר, טַבַּת מְרָאָה מֵאֵד--בְּתוּלָה, וְאִישׁ לֹא יָדָעָה; וַתֵּרֶד הָעֵינָה, וַתִּמְלֵא כֵדָה וַתַּעַל. יז וַיֵּרֶץ הָעֶבֶד, לִקְרֹאתָהּ; וַיֹּאמֶר, הַגְּמִי אֵינִי נָא מְעַט-מַיִם מִכַּדָּךְ. יח וַתֹּאמֶר, שְׁתָּה אֲדָנָי; וַתִּמְהַר, וַתֵּרֶד כֵּדָה עַל-יְדָה--וַתִּשְׁקָהוּ. יט וַתְּכַל, לְהַשְׁקֵתוֹ; וַתֹּאמֶר, גַּם לְגְמְלֵיךְ אֶשְׁאֵב, עַד אִם-כָּלוּ, לִשְׁתֵּת. כ וַתִּמְהַר, וַתַּעַר כֵּדָה אֶל-הַשְּׂקֵת, וַתֵּרֶץ עוֹד אֶל-הַבְּאֵר, לְשָׂאֵב; וַתִּשְׁאֵב, לְכָל-גְּמְלָיו."

רבקה מזהה את השיירה ומציעה להם מים, רק לאחר מכן היא מזדהה ומספרת אודות השושלת שלה (שיחה מוזרה מעט ליד הבאר). יש לשים לב כי מדובר בנערה, בערך בת 14 (ולגרסת חלק מהפרשנים – בת 3), שהולכת להשקות עשרה גמלים. גמל שותה ביום בן 100 ל-135 ליטר. הוא אינו יכול לא לשתות תקופה ארוכה ולהחזיר את כל הכמות ב-10 דקות, וכך בהנחה שהגמלים כבר שתו כמות מסוימת עד לאותו הרגע, הם צפויים לשתות כ-30 ליטר לגמל. כלומר, מדובר בסחיבת **300 ליטר מים**. אין ספק שמדובר במאמץ מרשים לנערה כה צעירה.

"לד ויאמר: עבד אברהם, אנכי. לה ויהוה ברך את-אדני, מאד--ויגדל; ויתן-לו צאן ובעד, ונספף וזכה, ועבדו ושפחתו, וגמלים וחמרים.... לז וישבעני אדני, לאמר: לא-תקח אשה, לבני, מבנות הכנעני, אשר אנכי ישב בארצו. לח אם-לא אל-בית-אבי תלך, ואל-משפחתי; ולקחת אשה, לבני."

כאן המקום לציין כי מדובר על **אליעזר, עבדו של אברהם**, שעל פי המסורת, זכה בכבוד גדול להיכנס לגן עדן **עוד בעוד בחיים** – כבוד שזכו לו רק עשרה צדיקים, בהם אליהו הנביא. אולם בשלב זה הוא מבהיר מה מטרת נסיעתו וכן מי אדונו: **"נז ויאמרו, נקרא לנער, ונשאלה, את-פיה. נח ויקראו לרבקה ויאמרו אליה, התלכי עם-האיש הזה; ותאמר, אלה.... סא ותקם רבקה ונערתיה, ותרכבנה על-הגמלים, סב ויצחק בא מבוא, באר לחי ראי; והוא יושב, בארץ הנגב. סג ויצא יצחק לשוח בשדה, לפנות ערב; וישא עיניו וירא, והנה גמלים באים. סד ותשא רבקה את-עיניה, ותרא את-יצחק; ותפל, מעל הגמל. סה ותאמר אל-העבד, מי-האיש הלזה ההלך בשדה לקראתנו, ויאמר העבד, הוא אדני; ותקח הצעיף, ותתקס... סז ויבאה יצחק, האהלה שרה אמו, ויקח את-רבקה ותהי-לו לאשה, ויאבה."**

רבקה מפגינה אופי מרשים, וכאשר שואלים אותה אם ברצונה ללכת עם האיש הזה היא משיבה מיידית בחיוב ויוצאת לדרך. שוב ישנה דרך ארוכה ובעל החיים היחידי המתאים זה הגמל. אנו מדברים על מרחק אווירי של כ-670 קילומטרים. גמל הולך ביום בן 40 ל-60 קילומטר, כלומר: זמן מסע של כשבועיים. שימו לב שלאורך כל המסע אין לנערה רבקה כל בעיה לשבת על הגמל. ברגע שהוא עצר היא **"ותרא את-יצחק; ותפל, מעל הגמל"**.

כאן אבצע סטייה קלה מהנושא המרכזי לסיפור צדדי ומרתק שיבהיר מדוע כנס אליעזר לגן עדן. מוצאו של אליעזר, עבד אברהם, מחמת שבאזור דמשק, והוא בן כנען (בראשית, י', י"ח). יש המפרשים שנקנה בשוק כעבד, ויש המפרשים שהיה **עוג מלך הבשן** (רמת הגולן) או **בן נמרוד** עצמו. אליעזר זכה להיות צדיק גדול, מאחר וככתוב בבראשית רבה, פרשה נ"ט: להיות **שולט ביצרו** כמו אברהם זו מעלה גדולה מאוד.

השולט ביצרו

כך כתוב במסכת כלה רבתי, פרק ג': "שבעה נכנסו בחייהם לגן עדן, אלו הן... אליעזר עבד אברהם". כלומר, הוא לא מת אלא עבר ישירות לגן עדן, כבוד שלו זכתה אישיות מפורסמת נוספת – אליהו הנביא. אליעזר זכה בכבוד זה מאחר ויצחק בירך אותו לאחר שחשד בו: "כי כשהביא רבקה ולא מצא לה יצחק בתולים,..... היה חושדו שבא עליה, ואמר לו: כן תחיה ותכנס בגן עדן כמו שאתה נקי ממנה. ונתקיים לו אותה ברכה ונכנס חי בגן עדן".

יצחק חושד כי אליעזר שכב עם רבקה מאחר שלא הייתה בתולה, כלומר – היא אבדה אותם בן ארם נהריים לפגישה עם יצחק. וכך מספיר המפרש את איבוד הבתולין (ילקוט שמעוני, פרשת חיי שרה, רמז ק"ט): "בא יצחק עליה ולא מצא לה בתולים, חשדה מאליעזר. אמר לה: בתולותיך היכן הן? אמרה לו: כשנפלת מן הגמל, נעשיתי מוכת עץ. אמר לה: שקר את מדברת! אלא אליעזר פגע בך! ונשבעה לו שלא נגע בה. הלכו ומצאו העץ צבוע דם, מיד ידע יצחק שהיא טהורה".

"מוכת עץ" הינו כינוי לאשה שאיבדה את בתוליה כתוצאה מנפילה ולא כתוצאה ממשגל. אם אתם חשים לא בנוח שיצחק האמין לסיפור – תחושתכם נכונה. עקבו אחר הגדולים וראו כמה ניסים התרחשו סביבם: אמו של שימשון נכנסה להריון מוזר, כנ"ל גם שרה, ובדיוק – גם רבקה. המכנה המשותף לכולם היה גילו המבוגר מאוד של הבעל.

מצלעות ליד צומת ציחור

בעניין זה ישנו דיון ארוך העוסק בכך שלא טוב להיות מגמל, כלומר מוביל שיירות גמלים. להלן דיון המלמד על ייעודו של הגמל: "המדיר (המונע) את אשתו מתשמיש המטה, ב"ש אומרים: שתי שבתות, בית הלל אומרים: שבת אחת. התלמידים יוצאין לתלמוד תורה שלא ברשות שלשים יום, הפועלים שבת אחת. העונה האמורה בתורה, הטיילין בכל יום, הפועלים שתיים בשבת, החמרים אחת בשבת, הגמלים אחת לשלשים יום, הספנים אחת לששה חדשים, דברי רבי אליעזר" (כתובות, סא ע"ב). כלומר, מי שמוביל את הגמלים היה נמנע מיחסי מין עם אשתו שלושים יום, הספן שישה חודשים, ובר המזל הרב ביותר הינו תלמיד חכם הלומד כל היום וחוזר בכל ערב הביתה. זהו יתרון נוסף בלהיות תלמיד חכם.

עד כאן עניני מיטה ובתולין, ונמשיך עם ציטוטים נוספים מהתנ"ך הממחישים את חשיבותו של הגמל.

לאחר שהאחים זורקים את יוסף לבור (עקב חלומות משונים שחלם ושיתף עמם) כתוב בבראשית, ל"ז, כ"ד: "ויקחהו-וישלוכו אתו, הבור; והבור רק, אין בו מים. כה וישבו, לאכל-לחם, וישאו עיניהם ויראו, והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד; וגמליהם נשאים, נכאת וצרי ולט--הולכים, להוריד מצרימה. כו ויאמר יהודה, אל-אחיו: מה-בצע, כי נהרג את-אחינו, ונסינו, את-דמו. כז לכו ונמכרנו לישמעאלים, וינדנו אל-תהי-בו, כי-אחינו בשרנו, הוא; וישמעו, אחיו. כח ויעברו אנשים מדינים סחרים, וימשכו ויעלו את-יוסף מן-הבור, וימכרו את-יוסף לישמעאלים, בעשרים קסף; ויביאו את-יוסף, מצרימה".

"אורחה" הינה שיירת גמלים, ובקטע זה אנו קוראים עדות ברורה למסחר בין גלעד למצרים על גבי אורחות גמלים. אני מעריך שלחלקכם מתנגן בראש ממש ברגע זה השיר של שלונסקי.

זמר (מילים: אברהם שלונסקי)

לא אורחת גמלים ירדה לכרוע,
לא דבשת היא אל מול כוכב.
זה הרים, הרים שבגלבע,
הררים צופים אלי מרחב.

ועוד מקור אחד, הפעם מדרום (מלכים א', י'): "א ומלכת-שבא, שמעת את-שמע שלמה--לשם יהוה; ותבא לנסתו, בחידות. ב ותבא ירושלמה, בחיל כבד מאד, גמלים נשאים בשמים וזהב רב-מאד, ואבן יקרה; ותבא, אל-שלמה, ותדבר אליו, את כל-אשר היה עם-לבבה. ג ויגד-לה שלמה, את-כל-דבריה: לא-היה דבר נעלם מן-המלך, אשר לא הגיד לה". ללא ספק אחד מהמפגשים שהייתי מעוניין להיות בהם.

הגמלים בארץ ישראל

הגמלים מילאו במשך דורות תפקיד מרכזי בישוב הערבי. הם היו אמצעי ההובלה החשוב ביותר – בעיקר למשאות כבדים, והובילו מטענים במשקל של קנטר (יחידת מידה עות'מנית השקולה ל-255-288 ק"ג). מאחר ומאז ימי הביניים הוזנחה רשת הדרכים המפותחת שהוקמה בתקופה הרומית, לא נעשה שימוש בעגלות בארץ. על כן, נעשתה הובלת המשאות באמצעות בהמות משא כגון גמלים, חמורים, פרדות וסוסים. שיירות ארוכות של מאות גמלים העבירו את יבולי התבואות מידי קיץ מעבר הירדן והחורן אל נמלי החוף עכו ויפו. כן הובלו האבנים וחומרי הבניין בתוך הערים על גבי גמלים. בראשית המאה העשרים נמצאו בדרום הארץ, מחוץ לירושלים, כ-15,000 גמלים (כולל בנגב). בשנת 1920, לאחר מלחמת העולם הראשונה, נספרו בארץ 8,648 גמלים.

הכפריים לא נהגו להרבות את הגמלים, אלא קנו אותם אצל הבדואים והחזיקו בדר"כ רק גמלים זכרים. בחודשי הקיץ נהגו הבדואים לעבור את הירדן עם עדריהם, ובתקופה זו רכשו הפלאחים (האיכרים) את גמלי העבודה. הבדואים נמנעו מלהשתמש בגמלים לצרכי עבודה, בין השאר משום שלפי מסורת תושבי המדבר, נאקה היא שאפשרה לנביא מוחמד להינצל מרודפיו. לעומתם, חרשו הפלאחים בדרום הארץ את שדותיהם בעזרת גמלים.

הגמל מתרבה באופן איטי יחסית: הוא מגיע לבגרות מינית רק בגיל 5 שנים, והנקבה ממליטה פעם בשנתיים-שלוש. לגמלים דרוש זמן מסודר במשך שעות ארוכות. אצל הבדואים והפלאחים כאחד היו שימושים רבים לגמל: את בשרו אכלו ואת החלב שתו, משערותיו נארגו מעילים וגלילי שימשו חומר בערה. בכפר הערבי, רק משפחות בודדות החזיקו גמלים – ואלה הפכו למעין קבלני הובלה, ועבדו עבור פלאחים אחרים בכפר ובעבודות חוץ.

הגמל לא היה בהמת המשא הראשונה שאימץ לו האדם במרחבנו, אבל הוא נשאר האחרון מבני מינו המועסק עדיין בשולי המשק החקלאי בהובלת חומרי בנין במקומות שאין בהם עדיין דרכים מתוקנות למכוניות. בדרכי חול ובמדבריות טרם נדחק לגמרי ואף כיום הוא מוביל משאות וגם אנשים על דבשתו. יתרונו של הגמל על בהמות המשא האחרות נעוץ בכך שהוא צועד בבטחה באדמות חול ואף בחוליות (דיונות) עמוקות, יכול לעמוד בצמא במשך ימים (את שאר בהמות המשא יש להשקות פעמיים ביום), להתגבר על רעב ולאכול מצמחי המדבר שבעלי החיים האחרים אינם אוכלים אותם. יתרונו גם בכושר ההעמסה: הוא יכול לשאת במשך ימים ושבועות משא העולה במשקלו פי שנים על משאו של הפרד ופי ארבעה על זה של חמור. לעומת זאת, צעדו איטי יותר מצעדו של סוס ואין ביכולתו לעבור במסע ארוך יותר מ-40-60 ק"מ ליממה. במסעות ארוכים ניתן להעמיס על גב הגמל קרוב לשלוש מאות ק"ג. בעבר היו גמלים בעלי כושר משא גדול יותר, ביחוד למרחקים לא גדולים. על גבי גמלים אלה היו מוליכים אבני ריחיים, בנות 400 ק"ג ויותר, מחוץ שבדרום סוריה אל טחנות המים שבגליל ואף לחלקים דרומיים יותר של הארץ.

עיקרו של סחר חוץ עם הארצות הסמוכות התנהל על גבי גמלים ורק במהלך המאה הקודמת חלה התרחבות ניכרת בהובלה ימית. מעניין לציין כי את הסבון השכמי והיפואי הובילו עד לפני 120-130 שנה על גבי גמלים בטענה כי אוויר הים מקלקל את הסבון. הגמל שימש לא רק להובלת משאות כבדים ביותר, אלא גם להולכת נוסעים למרחקים רחוקים ביותר. רק בחלקה הצפוני של הארץ ניתן היה להביא מטענים (ונוסעים) על גבי פרדות. במדבריות שבמזרח ובדרום "שלט" הגמל.

מסורות ומנהגים בדואיים ומקבילותם בתנ"ך

עיון באלבום תמונות משפחתי מחזיר אותנו לימים רחוקים ומסב לנו עונג רב. באותו האופן, טיול במדבר ומפגש עם דרי המדבר הבדואים מציפים בי המון אירועים מהתנ"ך. לנו, כבנים לעם ישראל, יש עניין מיוחד בהכרת תושבי המדבר. לאחר שיצאו ממצרים שהו בני ישראל ארבעים שנה במדבר. הדור שנכנס לארץ, כבש אותה ונאחז בה, הוא דור שנולד בסיני, גדל בו ועבר את כור החיתוך של רעב, צמא, מגיפות, תחלואים ואיבים מתנכלים. דור זה גובש כאן לשבטים והיה לעם לוחם ובונה. הוא ספג במדבר מסורות ואורחות חיים של בני מדבר חופשיים, הביא אותם עמו ארצה, שימר אותם בזיכרונו והמשיך לשאתם בתודעתו. על כן, בהביטנו אל חיי הבדואים, אורחם ותרבותם, **אנו מביטים, כמו מבעד לראי הדורות, בימי נעוריו של עמנו.**

ראו כמה שמות נרדפים יש לו, למדבר, וכולם לא מחמיאים: צייה, שממה, ישימון, ארץ חרבה, ארץ לא זרועה, ארץ נוראה ועוד. החסד הגדול שזוכר ה' לכנסת ישראל הוא עצם הליכתו במדבר על-פי מצוות האל. ככתוב בספר ירמיהו, ב', ב': "הֲלֹךְ וְקִרְאתָ בְּאֲזְנֵי יְרוּשָׁלַם לֵאמֹר, כֹּה אָמַר יְהוָה, זְכַרְתִּי לְךָ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ, אֲהַבְתָּ קְלוּלֹתַיִךְ--לְקַתֵּף אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר, בְּאַרְץ לֹא זְרוּעָה". יתר על כן, כל מי שנכנס אל תוך המדבר ויצא ממנו בשלום היה חייב לברך ברכת 'הגומל', כמו שנאמר במסכת ברכות, נ"ד, ב': "ארבעה צריכים להודות, יורדי הים כשעלו ממנו לגמרי; והולכי מדבריות כשיגיעו לישוב". הכניסה לעומק המדבר הייתה בבחינת סכנת נפשות.

עדר ראמים בנגב

מסעות שוד או פשיטת נוודים ועדריהם

כשהיינו ילדים שמענו בהתלהבות את סיפורי הגבורה רבי ההוד אודות הפשיטות ("ע'זו") שהיו מעין ספורט לאומי בחצי האי ערב ודרך מקובלת לפתרון בעיות בזמנים קשים. בפעולות אלו פשטו הבדואים, שדדו גמלים ועדרים וגזלו רכוש.

פשיטות שוד שכאלו מוזכרות גם במקרא. מעניין לראות כיצד הגדיר עם ישראל, שכבר ישב על אדמתו, את אותן פשיטות שוד והתנפלות של שטחי ירק. עם שבעבר היה הוא עצמו בנוי משבטים נוודים ופושטים, סובל הפעם מנחת זרועם של המדיינים הפושטים על תוצרתו: "וְהָיָה, אִם-זָרַע יִשְׂרָאֵל--וְעָלָה מִדִּין וְעָמְלֵק וּבְנֵי-קֵדָם, וְעָלוּ עָלָיו. ד וַיִּחַנוּ עֲלֵיהֶם, וַיִּשְׁחִיתוּ אֶת-יְבוּל הָאָרֶץ, עַד-בּוּאָה, עֲזָה; וְלֹא-יִשְׁאִירוּ מַחֲיָה בְּיִשְׂרָאֵל, וְנָשָׂה וְנָשׂוּר וְחִמּוֹר. ה כִּי הֵם וּמִקְנֵיהֶם יַעֲלוּ וְאַהֲלִיחֶם, יִבְאוּ (וַיָּבֹאוּ) כְּדִי-אֲרַבָּה לָרֶב, וְלָהֶם וְלְגַמְלֵיהֶם, אֵין מִסָּפֵר; וַיִּבְאוּ בְּאֶרֶץ, לְשִׁחְתָּהּ" (שופטים, ו', ג'-ז').

האוהל כסמל לחיי בטחון ויציבות

האווה הוא סמל משמעותי מאוד אצל הבדואים. מה דרוש לאיש המדבר? חברת בני אדם, מחסה, צל, מזון, מים והגנה – כל זאת ניתן למצוא באווה. הפגיעה באווה נחשבת אם כך לעבירה חמורה ביותר. היחס לאווה הוא כאל משהו כמעט מקודש.

עבור הבדואי, הנדידה לחיפושי מרעה, מים וביטחון הכרח חיים וקיום. כשרצה הנביא ישעיהו להגדיר עתיד ורוד של עם יושב על אדמתו לבטח, הוא אומר: "חַזְה צִיּוֹן, קְרִיַת מוֹעֲדֵנוּ; עֵינֶיךָ תִּרְאֶינָה יְרוּשָׁלַם בְּנֵה שְׂאֲנָן, אֶהְל בַּל-יֵצֵעַן בַּל-יִסַע יְתַדְתֵּיו לְנֹצַח, וְכָל-חַבְלָיו, בַּל-יִנְתְּקוּ". (ישעיהו, ל"ג, כ). מכאן מובן מדוע הפך האווה להיות גם סמל החן והיופי, כשהוא בולט למרחוק בצבעיו העזים אל מול אפשרויות המדבר. על כך אמר המלך שלמה בשיר השירים, א', ה': "שְׁחֹרְרָה אֲנִי וְנִאֲוָה, בְּנֹת יְרוּשָׁלַם; כָּאֶהְלִי קֶדֶר".

חורבן האווה מסמל חורבן עם וארץ

כשם שאווה יציב ובנוי איתן מסמל עם יושב לבטח, כך מסמל חורבן האווה את חורבן העם והארץ. יש בקללה הערבית: "יחרב ביתך" – "יחרב ביתך" מן המיוחד. אמנם ראינו כבר אסונות כבדים יותר מהריסת בית, אולם עבור בן המדבר חורבן האווה ("אלבית" – הבית) משמעותו אובדן הכול, ממש כאילו חרב עליו עולמו. הקבלה לכך מצאנו בדברי ירמיהו (י', י"ט-כ'): "אוי לי על-שברי, נחלה מכתני; ואני אמרתי, אך זה קלי ואשאנו". והוא ממשיך ומבהיר מה הוא השבר והמכה הכבדה: "אֶהְלִי שְׂדֵד, וְכָל-מִיתְרֵי נִתְקוּ; בְּנֵי יִצְאָנִי, וְאִינִם--אֵין-נֹטָה עוֹד אֶהְלִי, וּמְקִיִם יִרְעוּתִי". יש כאן תיאור מופלא של איש (או אישה) בודד, שאין לו היכולת לבנות מחדש את האווה שנשדד ואשר חבליו ניתקו ונקרעו.

מים ומרעה בשפע: סמל לחיי שלוה וביטחון

שבטי המדבר הם עם של רועי צאן. בשירה המקראית נמשלו יחסי ה' ועמו ליחסי רועה ועדרו: "בְּנִאוֹת דְּשָׂא, יִרְבִּיצֵנִי; (ירביצני = לרעות את הצאן) עַל-מֵי מְנַחֹת יִנְהַלְנִי". (תהילים, כ"ג, ב'). חלומו של כל רועה וכל בעל עדר כולל רועה נאמן, שומר מסור, מים צלולים וזכים הזורמים לאט, והרבה הרבה עשב. שוב אין צורך לנדוד ולחפש מרעה ומים.

"עדאייה" – "חטיפת" כבש לצורך האכלת אורח

אצל בדואי הנגב היה קיים מנהג בשם "עדאייה" – "חטיפת" כבש לצורך הכנת ארוחה לאורח. ידוע לכולם כי עדרו הקטן של הבדואי היה לא פעם רועה רחוק מהבית. ומה עשה כשבא אליו אורח נכבד, שראוי שישחטו לכבודו כבש? המארח היה בא לעדר כלשהו, הנמצא בסביבה, לוקח לו מהעדר כבש אחד ומודיע לרועה שהאז לוקח אותו כ"עדאייה" – להכין ארוחה לאורח. כשמגיע המארח לאווה עם הכבש הוא מציג את הכבש בפני הגברים והאורח, כדי שיראו איזה כבש הוא זה ומה ערכו, ומודיע שהוא נלקח מעדרו של אלמוני בן פלוני. תוך 14 יום עליו להחזיר לבעל העדר כבש אחר, שווה לו בערכו.

לא כל כבש מותר לקחת כעדאייה: אין לקחת את הכבש חביב הרועה ומנהיג העדר, הנקרא "מריאע" = משכוכית, זה שפעמון תלוי בצווארו, או קישוט אחר. אין לקחת את האייל, אבי העדר ("אלכבש"), את הכבשה שגדעו את אוזנה או שימנו אותה בסימן אחר וייעדו אותה לקורבן או נדר ("פדו", "נדיר"), וכן אין לקחת כבשה שהיא אחת ויחידה לבעליה, ואין לו אחרת, והיא היא המספקת מעט חלב לילדיו. העובר על מנהג זה, לוקח את האסורה בלקיחה, או לוקח בטענה שהיה אורח, בעוד שלמעשה לא היה לו אורח – נתבע לתת את הדין בפני "זיוד אלמאל" – שופטי הממון/העניינים הקשורים בעדרים. שופטים אלו יחייבוהו, בדרך כלל, להחזיר תמורתה פי ארבעה מערכה ("אמרבעה").

חוקים אלו מזכירים לנו את פרשת כבשת הרש. דוד מלד ישראל, חשק בבת-שבע, אשת אוריה החיתי, ולקח אותה ממנו למרות שכבר היו לו מספר נשים. נתן הנביא בא אליו ואמר לו לפתור בעיה והיא: "לְעֵשִׂיר, הִיָּה צֶאֱן וּבָקָר--הַרְבֵּה מְאֹד. ג וְלָרֶשׁ אֵין-כֹּל, כִּי אִם-כֶּבֶשׂה אַחַת קֹטְנָה אֲנִשֶׁר קָנָה, וְיִחִיָּה, וְתַגְדָּל עִמּוֹ וְעַם-בְּנָיו יִחַדּוּ; מִפְתּוֹ תֹאכַל וּמִכֶּסֶף תִּשְׁתֶּה, ד וְיָבֵא הַלֶּךְ, לְאִישׁ הָעֵשִׂיר, וְיַחְמַל לְקַחַת מִצְאָנוּ וּמִבְּקָרוֹ, לְעֵשׂוֹת לְאֶרֶץ הַבָּא-לוֹ; וְיִקַּח, אֶת-כֶּבֶשֶׂת הָאִישׁ הָרָאשׁ, וְיַעֲשֶׂהָ, לְאִישׁ הַבָּא אֵלָיו. ה וְיִחַר-אֶף דּוֹד בְּאִישׁ, מְאֹד; וְיֹאמֶר, אֶל-נָתָן, חִי-יְהוָה, כִּי בֶן-מִן הָאִישׁ הָעֵשֶׂה זֹאת" (שמואל ב', י"ב, ב'-ה'). דוד המלך מוצא את האיש העשיר אשם וחוטא, ופוסק בדיוק רב: "וְאֶת-הַכֶּבֶשׂה, יִשְׁלַם אַרְבַּעַתַּיִם" (פסוק ו').

ה"קורץ" וה"לבה" – לחמו של הרועה

הרועה הבדואי הוא איש שדה מובהק המבלה תקופות ארוכות עם עדרו בשדה רחוק מהבית. כמעט ולא היו ברשותו כלים וחפצים ואת לחמו הוא אפה על גחלים: לחלם זה קוראים "קורץ" או "לבה". אופן ההכנה של

לחם זה פשוט למדי: לשים את הבצק, מרדדים אותו, מניחים על הגחלים ומכסים בגחלים. כעבור זמן קצר מוציאים, מנקים מגחלים ואפר שדבק, והרי לכם לחם שעורה טעים – ממש מאכל תאוה. לחם כזה אופים אנשים הנמצאים בנסיעה או בדרך ארוכה מחוץ לבית.

כששוחטים כבשה על מנת להכין מבשרה ארוחה לגברים, עוברות מספר שעות עד שהאוכל מוכן. היו בדואים שהגישו ריקי לחם ומספר חתיכות בשר צלוי כארוחה מקדימה שנקראה "תצבירה", ופירושה – להחזיק מעמד עד בוא הארוחה. על-פי רוב היה המארח מביא מספר חתיכות בשר וצולה אותן על הגחלים הלוחשות במדורת הקפה שבמרכז אוהל האירוח. הקבלה לכך ניתן למצוא בספר ישעיהו (מ"ד, י"ט): "תָּצִיב שְׂרָפְתִי בְּמוֹ-אֵשׁ וְאֶף אֶפִּיתִי עַל-גְּחָלָיו לְחֵם, אֶצְלֶה בָּשָׂר וְאֹכַל".

ה"חוקה" – לחם חוק

הבדואי נוהג לומר: "אלחוקה – ללמרה" – לחם החוק ניתן לאשה. את המזון מגישים לגברים בקערות או מגשים. הגברים יושבים סביב האוכל ואוכלים אותו יחדיו – כל אחד מושיט את יד ימינו ואוכל. לעומת זאת, לנשים מגישים מזון (הכוונה לארוחת בשר כבש – "דיביחה") בדרך אחרת: כל אחת מקבלת נתח בשר כרוך ברקיק לחם הנקרא "חוקה". מספרים שבעבר, בעתות רעב ומחסור, נתנו "חוקה" גם לגברים. הקבלה לכך נמצאת בספר משלי, ל"א, ט"ו: "וַתֵּתֵן טָרֶף לְבֵיתָהּ; וְחֹק, לְנַעֲרֹתֶיהָ". וכן במשלי, ל', ח': "רֹאשׁ וְעֶשֶׂר, אֶל-תֵּתֵן-לִי; הַטְּרִיפֵנִי, לְחֵם חֹקִי".

הכנת הבשר ובישולו – מלאכת הגברים

באוהלים מקובל שהנשים אופות את ריקי הלחם ומבשלות את האורז, ואת הבשר מכינים הגברים. הם שוחטים את הכבש, מבתרים אותו לנתחים ומבשלים. מלאכה זו נעשית מחוץ לאוהל, למען יראו כולם כי כאן מכינים ארוחה לאורח נכבד.

הקבלה לכך נמצאת בספר בראשית, י"ח, ו'-ז': "וַיֹּמֶר אַבְרָהָם הַאֵלֶּה, אֶל-שָׂרָה; וַיֹּאמֶר, מִהְרֵי שָׁלַשׁ סָאִים קֶמַח סֹלֶת--לוֹשִׁי, וְעֵשִׂי עֲגוֹת. זֶ אֶל-הַבָּקָר, רֶץ אַבְרָהָם; וַיִּקַּח בֶּן-בָּקָר רֶךְ וְטוֹב, וַיֵּתֵן אֶל-הַנַּעַר, וַיֹּמֶר, לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ".

עד היום בביתי נשמרת מסורת זו: כשיש אורחים אני זה שמכין על האש, בעוד אשתי אחראית על הסלטים – זאת מן הטעם הפשוט שאני משמר את שמו של אברהם והדבר מחייבני.

תודות :

לאורי הרטמן על העריכה.
ליאנה מרקשייד הטייסת על הממ"ג.

לחברת הסנוניות שאירחו אותי.

עד הפעם הבאה- נתראה!!!

אבי הרטמן

קישור לסרטון: [לחץ כאן](#)
המסלול בפורמט Google Earth: [לחץ כאן](#)
המסלול בפורמט עמוד ענן יום 1: [לחץ כאן](#)
המסלול בפורמט עמוד ענן יום 2: [לחץ כאן](#)
קישור למסלול בעמוד ענן יום 1: [לחץ כאן](#)
קישור למסלול בעמוד ענן יום 2: [לחץ כאן](#)
המסלול בפורמט gpx : [לחץ כאן](#)
למזג אויר במנחת פארן : [לחץ כאן](#)
למפת Google Maps : [לחץ כאן](#)